

A reformegylet kérdésében.

A K. Magvető mult évi folyamában (V. köt. 4. füz.) megemlítettük volt azt a mozgalmat, mely egy egyházi reformegylet alakítása tárgyában hazánkban is megindult. Ez eszme, azt hiszszük, sokkal többeket érdekel olvasóink közül, minthogy elmulaszthatnók a kérdés mibenállása felől most bővebb értesítést adni.

Ha a közfigyelmet, melyet valamely kérdés maga iránt felébrszet, nézetem szerint nem is lehet azon kérdés fontossága csalahatatlan mértékeül tekinteni, a mennyiben sokszor megtörténik, hogy éppen a legfontosabbak részesülnek abban a szomorú sorsban, hogy agyonhallgatják, míg más csekélyebb érdekük felett heves tollharcz foly: anynyi bizonyos, hogy eredményre — legyen az jó vagy rossz — csak oly kérdéseknél lehet számítani, a melyek iránt érdekelttség mutatkozik.

Az egyházi reformegylet eszméje a mellőztetés helyett, első megjelenése után azonnal közfigyelem tárgya lön.

Ugyanis, alighogy Kovács Albertnek idézett füzetünkben említett „Alakítsunk egyházi reformegyletet“ czimü röpirata megjelent, s ez által amaz eszme körül nyilvánult nézetek és elvek csoportosítva és a lehetőleg kifejtve szélesebb körben ismeretesekek lettek: azonnal hozzá szólottak nem csak az egyházi, hanem a politikai lapok is, s ha az eszme minden körökben nem tetszett is — a mit kívánni sem lehet — mindazáltal a napi sajtó avval szemben jobbára oly állást foglalt el, s oly nyilatkozatokat tett, a melyek a reformegylet barátaira nézve semmi esetre sem leverők és elcsüggesztők; mert még azon lapokban is, a melyek a mozgalomnak nem nagy barátai, nem anynyira az eszme van megtámadva, mint inkább a siker feletti kétely nyilatkozik; ennek pedig nem szabad megrettentenie az oly embereket, a kiket nem érdek, hanem tisztán valamely eszme vezet.

Azon lapok között, a melyek legkevésbé látszanak rokonszenvezni az egyházi reformegylet eszméjével, áll az év elején megindított Erdélyi Protestáns Közlöny, mely 5, 6 és 7 számai-

ban, magának a lap főmunkatársának, Szász Domokosnak egy cikksorozatát közölte, melyben t. barátom előadván a reformmegylet genesisét, a tervbe vett reformmegylet eszméjét különösen két okból roszalta: először, mert az indítványozók nem adtak oly programmot, a minőt ő kívánt volna, t. i. nem csináltak új confessiot; másodsor, mert felekezetiellen reformmegyletet hoztak javaslatba, a mi szerinte csak szakadásra, de célra semmi esetre sem vezethet, s aztán cikksorozatát avval az ohajtással zárta be, hogy maradjon mindenik vallásfelekezet a maga körében, a reform barátai csoportosuljanak felekezetenként, s mindenik a maga zsinatai által irasson új confessioikat; mert egyedül azok illetékesek a hit tárgyait és formáit meghatározni s mindenkit kötelező cre-dokat csinálni.

Miután én is egyike valék azoknak, kik reformmegylet alakítását indítványozni bátrak voltak (L. Prot. egyh. és isk. lap 1870-ik évi 43-ik számát), s azt most is lelkem egész erejével pártolom, megkísérlém a Sz. D. cikksorozatára észrevételeimet megtenni, s megnyertem, hogy azokat az Erd. Prot. Közlöny t. szerkesztője a nevezett lap 11 és 12-ik számaiban, tehát egy hónap mulva, csakugyan kiadta. Ezekben elmondottam, hogy az az idő már lejárt, mikor az emberek idvességöket a confessiokhöz kötötték, s így a reformmegyletnek egyáltalában nem lehet feladata új confessioikat készíteni, a melyek a lelkiismeret és gondolkozás szabadságának határt vessenek. A reformmegylet feladata, szerintem, a hitcikknek szabad és tudományos megvitatása, meghagyván kinek-kinek egyéni meggyőződését. Ily reformmegyletre annyival inkább szükség van, mint az egyházak, mint olyanok, soha sem szoktak a reform terére lépni, hanem tagjai, mint egyesek, küzdöttek mindig a reformeszmék mellett; az egyház vagy enged az új szellemáramlatnak s ezzel koronként megifjadik, vagy chinai fallal zárja el magát minden új eszmétől, s evvel örökös helytállásra kárhuztatja magát. Fájdalom! eddigelé az egyházak ez utólsót követték: innen a koronkénti szakadások s a létező felekezetekből egy-egy új raj kibocsátása. Most úgy látszik, egyik egyház sem idegen a reformtól, s ebből én t. barátomtól eltérőleg azt következtettem, hogy a reformmegylet munkássága nem vezethet szakadásra, hanem igen is kölcsönösen elősegitheti az egyházak meg-elevenülését, megújodását.

A mi a másik ellenvetést illeti, hogy mi felekezetiellen re-

formegyletet hoztunk javaslatba : erre ismét elmondottam, hogy ez a testvériességnek, a kölcsönös szeretetnek és türelemnek az új idők által parancsolt követelménye, s addig csakugyan hiába nevezzük magunkat Krisztus tanítványainak, a míg az igazság keresésére sem tudunk egymással kezet fogni. Én az egyoldalúság, az elfogultság ellen is ebben látom a legbiztosabb kezességet. Végre azon nézettel szemben, mintha hitkérdések felett a zsinatokon kívül még gondolkozni se lehetne, az egyéni jogra hivatkoztam, mely éppen ily kérdésekben nem ismer más hatóságot, mint saját lelkiismerete ítélő székét, s kimondottam azt is, hogy a tapasztalat szerint nem a confessiok tartják össze a vallásfelekezeteiket; hiszen ezekről egy rész vajmi keveset tud, míg a másik résznek homlokegyenest ellenkezik egyéni meggyőződése a hivatalos confessiokkal.

Körülbelől ezekben vonhatom össze a Sz. D. cikksorozatára tett észrevételeimet, melyeknek első részét a reformegylet alakítására vonatkozólag az „Allgemeine Zeitung“-ból tett idézet, a második részét pedig magának Sz. D.-nak észrevételeimre adott válasza kíséri, talán azért, nehogy ama t. lap olvasó közönsége egy perczig is felvilágosítatlan maradjon az én, mintegy téveseknek bélyegzett, eszmém felől. Azóta mély csend uralkodik e tekintetben az Erd. Prot. Közlönyben, a melyet megzavarni én anynyival kevésbé bátorkodom; mert a Sz. D. válaszában levő elvek bővebb fejtegetést igénylő természeténél fogva, feleletem, meglehető, terjedelmesebb lesz, minthogy azt a nevezett lapban nehézség nélkül megtehettem volna, ugyanazért a mint már ott a 13-ik számban kijelentettem, azt a K. Magvetőben kívánom megtenni. A ki e felelet által érdeklődik, itt is megkeresi; a ki nem, annak amott igazán csak terhére lettem volna.

Mindenekelőtt azonban egy kis észrevételt kell tennem arra az idézetre, mely az Allgemeine Zeitungból észrevételeim első része felett örködni lön hivatva. Ez szerintem a reformegylet valódi céljával nem igen ellenkezik, a menyinyiben éppen azt sürgeti, hogy a reformot kiki maga hajtsa végre magában, s így ha éppen mellettünk nem is szól, de Sz. D. mellett sem, a ki ezt az egyéni jogot kétségbe vonja, s a hivek számára a zsinatokkal kötelező hitcikkkeket akar iratni. Az Allgemeine Zeitung cikkezője éppen úgy félreértette a reformegylet célját és feladatát, mint Sz. D. s innen származott a reformegylet elleni nyilatkozása. Egyébaránt jó, hogy csak azt idézték a szóban levő cikkből, a mi éppen céljokra tartozott; mert olvasóik bizonyára nem köszön-

ték volna meg az egész terjedelemben való közlést, nem átván abban a cikkkező a kálvinismusta „különösen türelmetlen“ epithetonnal illetni. (L. Allg. Zeit. 1871. febr. 20-ik sz.) Miért nem idéztek a Religioból is, a mely a reformegylet kérdésében teljesen egyetért a magát szabadelvűnek tartó Erd. Prot. Köz-lönynyel? Furcsa találkozás; a miből végre is az a tanúság, hogy nem jó minden forrás, a miből lehet valamit célunkra használni.

És most lássuk a választ, mely éppen azon modorban van írva, melylyel azok szoktak élni, a kik protestánsoknak tartják ugyan magokat, de azért a csalhatatlanság dogmáját legalább magukra nézve egész római szigorral követelik. Valóban, ha ama vá-lászt nem írta volna alá Sz. D. barátom, azt hinném, hogy az egy új kiadásu és természetü syllabus, melyben engem elburkoltan „utópia lovagjának“ „néplázító demagognak“ „Don Quixottenak“ nevez, s hogy tévelygő lelkemet az örök kárhozattól megmentse, ama valóban kegyes imára nyitja meg ajkait: „Bocsásson meg az ur neked, mert nem tudod, mit beszéltél“. Barátom egy eszmeért tevén e kedvezőtlen ítéletet rólam, melyet meggyőződésből jónak tartok, ha az komolyan van mondva, szívesen türom el; az idő majd ítélend mindkettőnk felett; az imájában foglalt jó akaratot pedig megköszönöm, de avval élni még sem kívánok, mert magamért magam szeretek és tudok is imádkozni, s ha bűneimért mégis éppen közbenjáróra szorulok, nem hozzá fogok folyamodni, hanem követem az apostol intését, ki így tanít: Egy az Isten, egy a közbenjáró is Isten között és emberek között, az ember Krisztus Jézus.

De térjünk a dolog érdemére.

Sz. D. említett válaszát a következő főbb elvek jellemzik: 1) A reformegylet nem nélkülözhet egy confessiot, mely tagjait egyaránt kötelezze. 2) A kinek egyháza confessiojától eltérő meggyőződése van, köteles abból kilépni: 3.) A ki pedig elég merész ezen eltérő meggyőződését még nyilvánítani is, legyen készen arra, hogy hivatali állásától megfosztatik. 4.) Az ember meggyőződését az idő se változtassa meg. 5.) A egyesülés eszméje üdvtelen, egyik vallásfelekezet tagja a másik vallásfelekezet tagjával egyházi és vallási kérdések felett ne vitatkozzék, egymást kölcsönösen nem szabad még csak felvilágosítani is. 6.) A hit és meggyőződés nem egyéni, hanem egyházhatósági jog.

Im ez elveket foglalja magában Sz. D. észrevételeimre adott

válasza, a melyek közül némelyik nem kis mértékben megdöbenthetné az embert az ő álláspontja és gondolkozásmódja felől, ha azokat szó szerinti értelemben kellene venni; de én meg vagyok győződve arról, hogy ezt ő sem kívánja; mert ő bizonyára sokkal inkább tiszteli a protestántismust, s ennél fogva sokkal szabadlelki, türelmesebb és keresztényiebb jellemű ember, mint inquisitorszerű elvei mutatják.

Kísértsük meg ez elveket kissé vizsgálat alá venni; még pedig minden gyanúsítást kikerülendő, mint ha azokat csak én fogtam volna Sz. D-ra, igyekezni fogok mindenütt saját szavait használni.

A reformegylet nem nélkülözhet egy confessiot, mely tagjait egyaránt kötelezze.

Miután Sz. D. észrevételeimre adott válaszában ismét szemünkre lobbantja, hogy programot nem adtunk s elmondja, hogy az a program nem lehet egyéb, mint egy új confessio, így kiált fel: „Hogyan, hát az az új confessio még azokra nézve sem lesz kötelező, a kik megcsinálják, még addig sem, míg az hitőknek és meggyőződésüknek hű kifejezője“.

A ki a keresztény vállalat a maga valódi jelentésében ismeri, tudja, hogy az nem valamely tudományos formákba szorított hitrendszer, hanem szellem és élet. A Jézusról nem lehet kimutatni, hogy ő követői számára confessiot írt volna, annál kevésbé azt, hogy az üdvességet ahhoz kötötte volna; s Péter, midőn ama pünkössti beszédével az első keresztény gyülekezetet Jéruzsálemben megalapította, confessioját, ha ezt annak akarjuk nevezni, e pár szóba vonta össze: *Térjetekek meg és keresztelkedjetekek meg*. Tény az, hogy az első keresztényeknek nem volt confessiojuk ama nevezetes niceai zsinatig, melyen a szentháromság kötelező hitcikké tétetett. Ez az első szorosabb értelemben vett confessio. Bár ez is elmaradt volna, mert ezzel sok vizályt ki lehetett volna kerülni, a mi azóta a keresztény egyházat dulta. Majd később a reformációval békövetkezett nagy szakadás mindkét félre nézve kikerülhetetlenné tette hitbéli meggyőződésök határozottabb körülírását, de nem annyira hiveik lelki-szükségeért, mint inkább azon viszonynál fogva, melyben az egyház az állomhoz állott; úgy hogy a confessioikat bátran nevezhetjük engedély leveleknek, melyek mellett ez vagy amaz egyház az államban létjogot nyert. Miután már az egyház és állam közti ezen viszonyt szabad gondolkozásu ember fenntartani többé nem

óhajtja, s annak maga a korszellem is ellene van, a confessiok fontosságára önként megszűnik. Mihelyt az állam szabadságot ad mindenkinek azt hinni, a mit tetszik, csak hogy cselekedetei az államtörvényébe ne ütközzenek, — s ez időt tán már elértük, — megszűnik az ok, a miért az egyházak híveik lelkiismeretét confessiókkal kössék meg. És ha már az egyházaknak sincs szükségük oly confessiókra, a minőket létjoguk biztosításaért eddig irni kénytelenek voltak, mennyivel kevésbé van szüksége arra a reformegyletnek, mely nem akar új egyházat alakítani. Igenis, ha a confessio alatt azt értjük, a mit Sz. D. látszik érteni, a ki Channing minden művét megannyi confessionnak nevezi, akkor kétségen kívül a reformegylet is irni fog nem egyet, de százat is, a mennyiben tagjai valószínűleg a sajtó útján is munkálkodni fognak elveik és eszméik terjesztésében, a mit már megis kezdték havi közlönyük által. De ezen confessiók semmiesetre sem lesznek még tagjaira sem kötelezők; éppen mint Channing művei nem köteleznek arra, hogy minden szavára megesküdjünk, vagy mint a tudományos akadémiában egyik bölcsész elve a másikat, s egyik természetűdős rendszere a másikat nem kötelezi.

A kinek egyháza a confessiójától eltérő meggyőződése van, lépjen ki abból.

„Csudálkozom, hogy te még ma is az unitárius felekezetnek vagy tagja, melynek confessioja, saját bevallásod szerint, egyéni confessiódtól eltérő. Miért nem lépsz ki abból?“ Ezt a kérdést intézi hozzám Sz. D. észrevételeimre tett válaszában. Ha komoly dolgokból tréfát szeretnek űzni, én is megkérdehetném tőle: ugyan mondja meg nekem őszintén, hogy csakugyan lelkiismeretének szavát követi-e ő — hogy többet ne emlitsék — akkor, mikor agendája szerint ama három urvacsorai kérdést a híveknek felteszi? De én megnyugszom nyilatkozatán, hogy lelkiismeretét egyházában nem érzi meg kötve, s ezt én is elmondhatom, annyival inkább; mert a ki az unitárius egyház confessióinak történetét ismeri, még kevésbé érezheti magát azoknak szavai által megkötve, mint egy református pap a maga confessioja által. Az unitarizmus, ugyanis, mint az angolhoni és amerikai unitáriusok példája mutatja, nem alapítja a maga vállását kötelező hitcikkekre; ennek lelkében csak egy confessio él: Krisztus és a szabadság, s bizony az erdélyi unitáriusok sem ültek össze soha jó szántukból confessiókat irni, hanem irattak velők mások, a kikért Sz. D. barátomnak inkább lehetne s tán kellene is

ímádkozni, hogy bocsásson meg nekik az ur, mert nem tudták, mit cselekesznek; mert a mely confessio czikkeket a miénkből akkor ők kitöröltettek, azokat ma a művelt emberiség a magáéinak kezdi vallani. Aztán vegyük, hogy a Sz. D. elve helyes, a mit orthodox szempontból meg is lehet engedni, mi következik ebből? az, hogy egyetlen egyház sem reformálható; hiszen mihelyt valakinek egyéni meggyőződése egyháza confessiojától eltérő lévén, neki abból ki kell lépni, kérdem, ki fogja azt az egyházat reformálni, vagy a reformációját csak meg is indítani? Én meg nem foghatom, hogy ily elv mellett, hogy tud Sz. D. felekezetenként alakítandó reformegyleteket még szóba is hozni; hát még ha a következő elvet is hozzáveszszük:

a ki elég merész lenne egyháza confessiojától eltérő meggyőződését még nyilvánítani is, az legyen készen arra, hogy hivatali állásától megfosztatik.

„Ime egy tiszteletre méltó férfi, ki nem kenyérért szolgálja az igazságot, sőt elég őszinte—még jövedelmes állásának feláldozása árán is— hitéről nyilván vallást tenni.“ Ezt írja Sz. D. válaszában azon kérdésemre, hogy mit mondott volna Ballagiról, ha ő, a reform-egylet programjául, mint Sz. D. kívánni látszik, egy új confessiot irt volna. Megvallom, semmin inkább meg nem botránkoztam Sz. D. válaszában, mint ebben a nyilatkozatban, a mely a protestántismusnak éppen alapelvét, a szabad vizsgálódás jogát támadja meg. De én egy ember nézetét nem azonositom az egyház közgondolkozásával, s nem teszem fel a mai ref. egyházzról, a mely magát kiválóan protestánsnak tartja, hogy bárkit is tagjai közül a hitdolgában való egyéni meggyőződéséért s annak nyílt bevallásaért kenyerétől akarná megfosztani. S ha az ismert confessiokhoz való szoros ragaszkodás mindnyájunkra nézve nélkülözhetetlen: ugy valóban nem tudom, melyikünk hivatkozhatik teljes lelki nyugodtsággal arra, hogy ő kenyerét megérdemli. Én megengedem, hogy a ki magát büntelennek tartja, vessen követ én reám; mert hiában, a z ember meggyőződését az idő még meg is változtathatja.

„Csodálkozom, hogy meggyőződésed oly gyors változáson ment át.“ Ezzel akar Sz. D. engem megpiríteni, válaszában egy nyilatkozatomra hivatkozva, a melyet két évvel ezelőtt tettem, s a mely egészen ellenkező avval, a mit most hirdetek. Igaz, hogy nekem két

évvel ezelőtt alkalmam volt éppen Sz. D.-sal szemben azt a nyilatkozatot tenni, hogy felekezeti iskolában felekezetiellen vallást tanítani nem lehet, mint a hogy ő kívánta, s én ezt most is valom. De tegyük fel, hogy meggyőződéselem csakugyan megváltozott: nem éppen oly változáson ment-e át Sz. D. is, a ki most már az egyház hatóságán kívül álló reformegyletet is elítéli, csak azért, mert felekezetiellen akar lenni? A kérdés tehát csak az lehet: én jutottam-e jobb meggyőződéshez, vagy ő; melyikünk ment elé, melyikünk hátra felé; mert ha akkor is ellennézetben voltunk s most is abban vagyunk: mindkettőnknek változáson kellett átmenni, különben most nézeteinkben öszszetalálkoztunk volna. És ez nem is lehet másképpen, maga a tökéletesedés fogalma szükségessé teszi a változást, valamint egyebekben, ugy a vallásos kérdésekben is. Ne azon csodálkozzunk hát, hogy változunk, hanem azon, hogy oly hosszú időig kellett várni azt a jobb időt, midőn vallásos meggyőződéséért az embert többé nem itélik el, midőn gondolatait és érzelmeit ki-ki szabadon kifejezheti; mert az excommunicatio elvesztette sujtó természetét, s még csak nem is pirulnak el az emberek, ha észreveszik, hogy ők bizony ma egészen más fogalommal bírnak Istenről, Krisztusról, szentlélekről stb., mint 300 évvel ezelőtt.

Az egyesülés eszméje üdvtelen, egyik vallásfelekezet tagja a másik vallásfelekezet tagjával egyházi és vallási kérdések felett ne vitatkozzék, egymást kölcsönösen nem szabad még csak felvilágosítani is.

„Ti azon utópia lovagjaivá avattátok fel magatokat, mely szerint a különböző felekezetek között uniót kell létre hozni.“ Így ír Sz. D. válasza rendjén, a mire nem tudok másként felelni, mint-hogy igen is, nem is, a hogy t. i. az unio szót vesszük. Ha az unio alatt a kereszténységnek egy confessioban való egyesülését értjük, akkor igen is, e törekvés nem csak sikertelen, hanem egyszerűsmind a legszánalomra méltóbb dolog; de ha az uniót nemesebb értelemben vesszük s azért lelkesülni tudunk, avval csak a Krisztus követőinek akarjuk magunkat bebizonyítani, a kinek éppen a volt a célja, hogy az embereket egy nagy egyházban egyesítse s e végre nem állotta meg, hogy a farizeusokat ottan-ottan kemény szavakkal meg ne dorgálja, másfelől pedig azokat, a kik ellenkező hitben voltak felvilágosítani, a menynevei atya ismeretére vezérelni megkísérelte. Igaz, hogy ő ebben oly módon járt el, a

minőre követői eddig még nem voltak képesek. Neki nem volt más fegyvere, mint a meggyőzés és rábeszélés, a mit az utódok máglyákkal és vérfürdőkkel cseréltek fel. Ha így akarjuk egymást meggyőzni: akkor igen is elfogadom a Sz. D. elvét; de én azt hiszem, hogy ma felvilágosultabb az emberiség, minthogy ide engedje magát ragadtatni. A szabad vitatkozások oda fejtették a kort, hogy a tudományt érintő bármily kérdéshez mindenkinek szabad hozzá szólni, s mivel emberek az ellenvéleményt is el tudják tűrni. Avagy miről irtak többet közelebből magok a protestáns lapok, mint a pápa csalhatatlanságáról, a mi pedig kiválóan kath. dogma, a melyhez más embernek, a Sz. D. elve szerint, nincs hozzá szólása. Aztán higgye meg Sz. D., hogyha nem akarjuk is, mégis kölcsönösen reformáljuk egymást. A református egyház szabadabb szelleme látatlanul is reformálja a katolikus egyházat, s mindkettőre nem csekély mértékben foly be az unitárius egyház még szabadabb gondolkozásmódja; példa rá Hollandia, mely az unitárius eszmék hatása következtében jutott arra a vallásos fejlettségre, melynél fogva ma a valódi protestantizmus harcosai között, mondhatni, vezérserepet visz, s ennek nyomait egyebütt is meg lehet találni. Ugy vagyunk mi is, mint az orvosok, kik különböző rendszert követnek ugyan, de azért egymást folytonos figyelemmel kísérik, egymástól kölcsönösen tanulnak, s nem éppen úgy áll a dolog, a mint Sz. D. hiszi, hogy a különböző rendszert követő orvosok teljesen összeférhetlenek, sőt nem ritka eset, hogy az aleopathaban van egy kis adag a hydropathából is, ebből megint a homeopathából, s ez ma a gyógykezelésnél is nem egyszer észrevehető. De persze ezt megvallani, rendesen egyik sem hajlandó, mert hát akkor mivé lesz a tekintély? S bizony aligha nem itt van a baj a felekezeteknél is. Az egyik azt hiszi, hogy ha a pápa csalhatatlanságát megtagadja, majd reformátusnak tartják; a másik meg attól tart, hogy ha elveti a szentháromságot, ráfognak, hogy unitáriussá lett. Én részemről a neveken nem akadok fenn; előttem az elv s az eszme áll csupán; az igazságot itt is, ott is pártolom, s ha valaki az igazságnak tisztább ismeretére jutott, mint én, örömezt követem. Ezért lépek be a reform-egyletbe is, mert reméllem, hogy egymásnak kölcsönös támogatása és felvilágosítása által mindnyájan tökéleysülni s az igazsághoz közelebb fogunk jutni. Pedig a név után indulva, nekem tartozkodónak kellene lennem, a mennyiben a reform-egylet elnevezés igen közel áll a református egyletkez.

A hit és meggyőződés nem egyéni, hanem egyházhatalósági jog,

„A belreformoknak egyedül illetékes eszközlője csupán maga a felekezet, vagy annak e végett szabad választás útján s képvisleti alapon szervezett testülete lehet.“ Ezt a nyilatkozatát Sz. D.-nak szívesen alá írom én is, kivéve azt az esetet, ha ezt a jogát akármelyik egyház az egyéni hit és meggyőződés tárgyaira is k akarja terjeszteni. Közöttünk pedig csak erről volt szó. Ezért estem én a néplázító demagogok sorába. Ám legyen, Jézust is néplázítással vádolták, s azóta még sok embernek jutott ez a czim, a kik történetesen nagyobb szeretettel csüngtek az ember természetadta jogain, mint azok, a kik azt a szegény „oh nép“-et csak gunytárgyul tartják, a melynek még hite sem lehet. Nem Jézus mondá-e? az én országom nem e világból való? Imé, e szavak elég tisztán kifejezik a polgári állam és a hit birodalma közt levő különbséget. Országos törvényeket, valamint egyházi közigazgatási és fegyelmi szabályokat képviselő útján lehet hozni, de hitcikkeket jogosan nem; én e téren a képviseltetés elvét el nem ismerem. Hogy mennyi adót fizessenek, mikor álljak sorozás alá; hány éves koromban házasodhatom meg, ezt az államhatóság nekem megszabhatja; valamint egyházam is követelhet tőlem egyházi adót, meghatározhatja a papválasztás módját, figyelemmel kísérheti erkölcsi életem nyilvánulásait stb., de hogy hány istent higgyek, miként imádkozzam, minő meggyőzéssel vegyem az urvacsorát,— ezt nekem semminemű zsinat meg nem rendelheti.

És ezzel bevezetem a Sz. D. válaszát illető feleletemet, mely, a mint a t. olvasó meggyőződhetett, nem személyes ügyért, hanem elvi kérdésekért nyult ily hosszúra.

Még csak egy-két megjegyzést teszek a reformmegyletről.

A reformmegylet ügyét ez idő szerint leginkább a Kovács Albert szerkesztése alatt megjelenő „Egyházi Reform“ című havi közlöny mozditja elő, melyből eddig 3 szám jelent meg, a programhoz képest rövid, de velős értekezésekkel, szabad és bátor nyilatkozatokkal, kitünő szemelvényekkel és a reform szellemétől áthatott egyházi beszédekkel.

Terjedelmesebb nyilatkozatot hozott az egyházi reformmegylet érdekében, a Prot. Egyh. és Isk. lap, ez évi 10—13 számaiban, Ballagi Mórtól, a vallási reformeszmék eme fáradhatatlan munkássától s lelkiismeretes terjesztőjétől. Cikksorozatában kifejtván az egy-

házi reform alapeszméjét, az egylet teendőéül, a Kovács A. röpiratában már megjelöltek mellett, a biblia új és jó fordítását, czélszerű vallástani könyvek szerkesztését, az énekes könyvek szövegének és dallamának lehető javítását s a szeretet munkáinak gyakorlását tüzi ki. Igaz, hogy ez nem új confessio; de csak hogy hassa át egyszer az egész társadalmat a reform szelleme; majd akkor lesz új confessio is, még pedig állandóbb az eddigieknél; mert nem papirosan, hanem a szivekben fog nyugodni; a mellett nem a papok, hanem kinek-kinek egyéni meggyőződése fog őrt állani, s megváltoztatásokra nem lesz szükség zsinatokra, mert a haladó idő, a tudományok fejlődése s az emberiségnek ismeretekben való folytonos gyarapodása önként, minden rázkodás és vitatkozás nélkül megváltoztatja azokat.

A reformegyletnek eddigelő összesen 271 tagja van.

Ferencz József.